

**ПОРУШЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ МОВНОЇ
НОРМИ В УКРАЇНСЬКІЙ
ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНІЙ
ТЕРМІНОСИСТЕМІ**

У статті проаналізовано порушення мовної норми на матеріалі української електроенергетичної термінології. Виявлено основні типи цих порушень на лексичному рівні, обґрунтовано й сформульовано пропозиції щодо вдосконалення деяких українських електроенергетичних термінів відповідно до норм сучасної української мови.

Ключові слова: українська мова, термін, термінологія, українська електроенергетична терміносистема, мовна норма, нормативність.

В статье проанализированы нарушения языковой нормы на материале украинской электроэнергетической терминологии. Выявлены основные типы этих нарушений на лексическом уровне, обоснованы и сформулированы предложения по усовершенствованию некоторых украинских электроэнергетических терминов в соответствии с нормами современного украинского языка.

Ключевые слова: украинский язык, термин, терминология, украинская электроэнергетическая терминсистема, языковая норма, нормативность.

One of the most difficult tasks of modern linguistic studies is comprehensive research of linguistic norms. The relevance of our research is dependent on the necessity to characterise the deviation of lexical norms of the Ukrainian electric power engineering terminological system, and lies in the need to further unify and standardize this terminology.

The objective of this paper is to examine typical cases of deviation from linguistic norms in the Ukrainian electric power engineering terminological system (UETS), to analyse the causes of these deviations, as well as provide proper linguistic recommendations, which will give electric power engineering experts the ability to normalise and improve professional jargon.

An analysis of Ukrainian electric power engineering lexical norms determined that there is a significant number of nonstandard terms. They are classified into the following groups: nonstandard terms, which should be replaced by standardised equivalents; terms which are renewed through the substantiation of their parallel use and establishment in the terminological system; and ineffective terms that are actively

functioning, even though they do not contradict literary norms and do not need to be urgently replaced with more appropriate forms.

The study has found that the UETS process is progressing. The results of this terminological activity affirm the need to extend the application and standardisation of UETS and the creation of terminological endeavours for the benefit of Ukrainian electric power engineering experts. We consider that the standardisation of modern UETS as a set of designations of specialized academic concepts to be one of the most important directions toward the achievement of a proper and logical linguistic system. The prospect of our further research will be a study of the recognition of deviations of other linguistic norms in the Ukrainian electric power engineering terminological system.

Key words: Ukrainian language, term, terminology, Ukrainian electric power engineering terminology system, language norm, normativity.

Упродовж останніх десятиліть в українському мовознавстві спостережено стійкий інтерес до вивчення проблем національної наукової мови, насамперед до проблем становлення, функціонування й кодифікації окремих галузевих терміносистем. З того часу, як Україна стала незалежною державою, вітчизняне мовознавство отримало суспільне замовлення на опис, багатоаспектний аналіз та лексикографічне опрацювання різноманітних терміносистем, на ґрунтовний аналіз щодо нормування української термінології.

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою охарактеризувати порушення лексичної мовної норми в українській електроенергетичній терміносистемі та полягає у важливості подальшої уніфікації та стандартизації електроенергетичних термінів.

Наша мета в цій статті полягає в тому, щоб розглянути й проаналізувати українську електроенергетичну терміносистему з погляду нормативності. Для досягнення цієї мети основну увагу зосереджено на таких завданнях: виявити порушення мовної норми на лексичному рівні в називанні понять у галузі електроенергетики, сформулювати й запропонувати альтернативні відповідники згідно з нормами сучасної української мови.

Мовна норма – це сукупність загальновизнаних правил реалізації мовної системи на всіх мовних рівнях. М. Пилинський

справедливо стверджує, що норма літературної мови – це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний чинник, що відповідає мовній системі і становить найкращий для конкретного випадку варіант, що його відібрало суспільство на певному етапі розвитку [6, с. 94].

Оскільки літературна мова слугує основою для будь-якої національної галузевої термінології, то поняття мовної норми тісно пов'язане з поняттям термінологічної норми, що має свої особливості.

Наприкінці ХХ ст. дослідження термінологічної норми набуло особливого значення. Це передусім пов'язано з тим, що суспільний та інформаційний контекст функціонування галузевих терміносистем зазнав певних змін. Проблемі термінологічної норми, унормуванню українського термінофонду присвячено чимало наукових досліджень.

Норми в термінології, як слушно наголошує Л. Боярова, властивий «подвійний характер: з одного боку, вона конвенційна, кодифікується правилами й нормативними словниками, а з іншого – рухома та варіативна. Динамічна теорія норми в термінології ґрунтується на коливаннях норми, що є варіантними реалізаціями плану вираження терміна за умови тотожності їхнього змісту і можуть спричинити зміну мовних зразків. Коливання норми виникають на будь-якому мовному рівні» [1, с. 44].

Мовна норма в термінології належить до суспільно усвідомлених і зафіксованих словниками та іншою спеціальною літературою кодифікованих норм. На кодифікацію термінологічної норми в різні етапи функціонування української наукової мови впливали суспільно-політичні процеси. Л. Полюга слушно зауважує, що причиною нестабільності розвитку української термінології та термінографії була і, на жаль, нерідко залишається, певна, а подекуди навіть дуже велика, залежність українських термінологічних систем від російської термінологічної основи, що спровокувала практика білінгвізму [7, с. 22]. Це стосується й електроенергетичної термінології, яка все ще потребує систематизації, внормування й кодифікації.

У наших дослідженнях ми вже аналізували порушення лексичної норми в таких електроенергетичних термінах, як *лінія електропередачі* (замість *лінія електропересилання*), *повітряна лінія* (замість *надземна лінія*), *олійний вимикач* (замість *оливний вимикач*), *щит управління* (замість *щит керування*), *катушка* (замість *навій*) [10]. Унаслідок дослідження терміносистеми електроенергетичної галузі було виявлено три групи термінів, що не відповідають лексичній нормі.

1. Ненормативні терміни, які варто замінити нормативними відповідниками.

У сучасній електроенергетиці на позначення навмисного електричного з'єднування устаткування або його частини із заземлювальним пристроєм слугує термін *заземлювання*. Термін *заземлення* – це установлення електричного з'єднання між пристроєм та землею (8, с. 118). *Заземлювач* – провідник (електрод) чи сукупність електрично з'єднаних між собою провідників, що перебувають у надійному контакті з землею (2). *Заземлюваний пристрій* – сукупність електрично з'єднаних заземлювача та заземлювальних провідників (2). *Заземлювальний провідник* – провідник, що з'єднує заземлювані частини із заземлювачем (2).

Переглянувши державні стандарти, зауважуємо, що терміни *заземлювач*, *заземлювальний пристрій*, *заземлювальний провідник* та їхні дефініції збігаються із застандартизованими в ДСТУ 3429-96 «Електрична частина електростанції та електричної мережі. Терміни та визначення», але п. 5.23 цього стандарту, у якому стандартизовано термін *заземлення*, не відповідає ДСТУ 3966-2000 «Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять», згідно з якими треба чітко розмежовувати дію, подію та пов'язані з дією об'єкти (3).

У деяких нормативних документах спостережено вживання активного дієприкметника недоконаного виду *заземлюючий провідник*, що суперечить нормам сучасної української мови, замість *заземлюваний* – призначений *заземлювати*.

Натомість зазначимо, що словники «золотого десятиліття» замість зазначених дієслів *заземлювати*, *заземлити* вживали

дієслова з префіксом *у-*: *уземлювати*, *уземлити*. Віддієслівні іменники й дієприкметники відповідно *уземлювання*, *уземлення*, *уземлювач*, *уземлений*, *уземлюваний*.

Терміни із префіксом *за-* і зокрема активний дієприкметник *заземлюючий* було введено репресивним бюлетенем 1935 р. Зазначимо, що в українській мові префікс *за-* як іменниковий вказує на місцеперебування за межами чого-небудь; в основах прикметників цей префікс указує на предмет, що перебуває за межами чогось, на вищий ступінь чогось. Словотворчий і формотворчий префікс *за-* властивий і для основ дієслів: 1) указує на часове і просторове значення; 2) утворює форми доконаного виду. Натомість префікс *у-* використовують винятково як словотворчий і формотворчий префікс лише в основах дієслів, указуючи на напрямок дії або ж утворюючи доконаний вид дієслів. В. Перхач у «Російсько-українському науково-технічному словнику» (далі РУНТС) повертає і фіксує терміни із природним українським префіксом *у-*. Отож, гадаємо, що на часі варто переглянути основоположні нормативні документи з електроенергетики, у яких досі вживають зазначені терміни із префіксом *за-*.

2. Терміни, відновлення яких обґрунтоване їхнім паралельним використанням поруч з усталеними в терміносистемі.

В електроенергетиці використовують електромеханічні системи, призначені для надавання руху механізмам робочих машин і керування цим рухом для здійснення технологічного процесу. Українська фахова мова позначає їх терміном *електричний привод* або ж скороченим варіантом – *електропривод*.

У сучасних загальномовних та фахових словниках засвідчено, на нашу думку, вмотивований і прозорий український відповідник *урухомник* до терміна *привод* на позначення пристрою, що надає руху якій-небудь машині, механізму. Термін-словосполуку *надати руху* варто замінити однокомпонентними термінами *урухомлювати*, *урухомити*, зафіксованими у словниках В. Бусела, В. Карачуна, С. Караванського (1; 5).

У «Словнику технічної термінології (Електротехніка)» (6) до російського терміна **привод** наведені українські відповідники: *повідня́*; п. пусковой – *повідня́* пускова́; п. самоостанавливающийся – *повідня́* самозупінна; п. самотормозящий – *повідня́* самогальмівна; п. электрический – *електроповідня́*; п. замыкатель – *повідня́-замика́ч* (-ча́) . Схожий переклад фіксуємо й у «Російсько-українському науково-технічному словнику» (далі – РУНТС) зі збереженням терміна **повід**: *повідня, повід; електропривод – електроповідня, електроповід.* Відповідно маємо: *електроповідня вентиляна / електропровід вентиляний, електроповідня трансмісійна / електроповід трансмісійний, електроповідня групова / електроповід груповий* тощо (4, с. 270).

У національному термінологічному стандарті ДСТУ 3321: 2003 «Система конструкторської документації. Терміни та визначення основних понять» застандартизовано термін **урухомник** як відповідник російському термінові **привод**, українські ж **привод** і **привід** визначено як nereкомендовані. Цей термін погоджено Технічним комітетом стандартизації науково-технічної термінології й Науково-технічною комісією з питань термінології при Держспоживстандарті України, а Ухвалою учасників 8-ї Міжнародної наукової конференції, що відбулася 2004 р., було рекомендовано застосовувати термін **урухомник** (рос. привод; англ. drive, driver) замість **привід**. Відповідно від цього терміна природно утворити похідні: **електричний урухомник, електрорухомник**, що й запропоновано в дослідженнях термінологів [9].

Отже, термінознавці радять замість кальки з російської мови **приводити / привести в рух** уживати дієслівно-іменникову словосполуку **надавати / надати руху** або ж влучні однослівні терміни **урухомлювати / урухомити**. Відповідно від цих дієслів утворено термін **урухомник**, а **урухомник**, у якому джерелом енергії є електричний двигун, природно називати **електричний урухомник** або **електрорухомник**.

Виявлено, що в українськомовних підручниках, посібниках, монографіях і науково-технічних статтях з електроенергетики

науковці досі ігнорують наведені застандартизовані терміни й надалі вживають скальковані звичні для них відповідники.

3. Невдалі терміни, що, однак, активно функціонують в українській електроенергетичній термінології (далі – УЕЕТ), оскільки не суперечать літературній нормі і не викликають нагальної потреби замінювати їх на доречніші форми.

В електроенергетичній термінології наявна велика кількість термінів-словосполук, стрижневим словом яких є термін *розподільний* і *розподільчий* (*пристрій, підстанція, пункт, споруда, мережа, лінія, шинопровід, струмопровід, щит, злагода* тощо). У фаховій літературі спостережено їхнє паралельне вживання.

У «Словнику української мови» прикметник *розподільний* подано зі значенням ‘який служить для розподілу, пов’язаний з розподілом чого-небудь’ (7, Т. 8, с. 774), лексема *розподільчий* позначена ремаркою *рідко*. У словниках «золотого десятиліття» синонімом до *розподільний* подано прикметник *розподільчий* як єдиний відповідник до російського *распределительный*. У РУНТС до російських лексем *распределяемый, распределяющийся* подано український відповідник *розподільний*. Зауважимо, що субстантивовані прикметники зі суфіксом **-ч-** мають значення ‘стосуватись того, що названо іменником’; а віддієслівні прикметники з цим суфіксом указують на призначення або здатність виконувати те, що названо дієсловом (3). У своїх дослідженнях щодо нормативності вживання термінів *газорозподільний / газорозподільчий* М. Гінзбург наголошує на доцільності позначати поняття зі значенням ‘призначеність або здатність розподіляти’ прикметником із суфіксом **-ч-** [3].

Уважаємо, що потрібно розмежовувати спільнокореневі прикметники *розподільний* та *розподільчий* і вживати їх у нормативному для них значенні, а саме: на позначення призначення або здатності розподіляти що-небудь (рос. *распределительный*) варто вживати український віддієслівний прикметник *розподільчий*; прикметник *розподільний*

пропонуємо вживати як український відповідник російським *распределяемый, распределяющийся*.

У проаналізованих ДСТУ 2790-94 «Системи електропостачальні номінальною напругою понад 1000 В: джерела, мережі, перетворювачі та споживачі електричної енергії. Терміни та визначення»; ДСТУ 2791-94 «Системи електропостачальні номінальною напругою до 1000 В: джерела, мережі, перетворювачі та споживачі електричної енергії»; ДСТУ 3429-96 «Електрична частина електростанції та електричної мережі. Терміни та визначення; НПАОП 40.1-1.21-98 (ДНАОП 0.00-1.21-98) «Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів» використовують прикметник *розподільчий*: *електричне розподільче устаткування, розподільча скриня, частотний розподільчий фільтр, розподільчий пристрій, розподільча електрична мережа* тощо.

У проаналізованій фаховій літературі (підручники, посібники з електроенергетики) надалі послуговуються прикметником *розподільний*. Фахівцям електроенергетичної галузі варто визначитися з уживанням названих термінів.

Пропонуємо звернути увагу й на інші мовленнєві недоречності українських електроенергетичних термінів.

М. Гінзбург у своїх дослідженнях порушує актуальні термінологічні питання, пов'язані з розбіжностями у визначенні основних понять у нормативних документах з ефективного використання, обліку, нормування питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів [2; 3]. На думку М. Гінзбурга, розроблені ще в 90-х роках національні термінологічні стандарти не відповідають сучасним вимогам і суперечать один одному [2]. Автор пропонує переглянути їх і створити на їхній базі єдиний національний термінологічний стандарт базових понять електротехніки, що є складником електроенергетики.

Погоджуємося з дослідником про доцільність чіткого розмежування в нормативних документах, підручниках, навчальних посібниках, монографіях, статтях і технічних описах електроенергетичних фундаментальних понять таких термінів УЕЕТ: *струм* (як явище) і *сила струму* (як фізична величина);

коли йдеться про природу струму (напруги) треба вживати термін *постійний струм* та *постійна напруга*, а коли про значення фізичної величини – *сталий струм* та *стала напруга* [2].

У сучасному термінознавстві надалі залишається дискусійним питання щодо повернення до активного вжитку термінів, зафіксованих у словниках 20-х років ХХ ст. О. Кочерга слушно зауважує, що «діставши змогу користуватися матеріалами ІУНМ, побачивши багатство, виразність і глибоке національне підґрунтя лексики, зібраної і опрацьованої фахівцями найвищої кваліфікації та тонкими знавцями мови, прагнучи залучити набутки тих праць до сучасного термінологічного активу, термінологи «нової хвилі» не завжди враховують, що не можна знехтувати шість десятиліть розвитку мови, хоч яким спотвореним був цей розвиток. Не можна забувати про те, що українська мова була мовою активного спілкування чималої частини науковців навіть за часів повного панування російськомовної наукової літератури» [4, с. 173].

Погоджуємося, що бажання відновити питомі українські терміни не має спричинювати ігнорування вживаних у галузевих терміносистемах інтернаціоналізмів або вдалих запозичень, спроб вилучити з термінофондів широковживані сучасні терміни.

Стислий аналіз лексичної мовної норми в УЕЕТ засвідчив, що в терміносистемі електроенергетики функціонує значна кількість ненормативних термінів, які в роботі умовно поєднано в такі групи: ненормативні терміни, що варто замінити нормативними відповідниками; терміни, відновлення яких обґрунтоване їхнім паралельним використанням поруч з усталеними в терміносистемі; невдалі терміни, що, однак, активно функціонують, оскільки не суперечать літературній нормі і не викликають нагальної потреби замінювати їх на доречніші форми.

Погоджуємося з думкою О. Кочерги, яка слушно зазначає, що «питання про повернення того чи того терміна треба розглядати під кутом зору змісту поняття, відповідником якого є термін» [4, с. 175]. Якщо поняття означене сучасним

українським словом, або вдалим запозиченням, що правильно передає зміст означуваного поняття і не суперечить нормам сучасної української літературної мови, повертати давній термін недоцільно. Якщо ж чинний термін невдалий, потрібно шукати альтернативні нормативні відповідники. Якщо носії мови, фахівці паралельно використовують у професійній комунікації два терміни на означення того самого поняття і це не спричиняє непорозумінь, то мовознавець може подати лише свої рекомендації щодо вживання того чи того терміна, у такий спосіб надавши фахівцям змогу вибирати з кількох варіантів [4, с. 175].

Отже, унормування сучасної УЕЕТ як сукупності назв спеціальних наукових понять є одним з найважливіших напрямів її вдосконалення для досягнення належного рівня лінгвістичної і логічної системності. Перспективу наших подальших досліджень убачаємо в дослідженні порушень інших мовних норм в українській електроенергетичній терміносистемі.

Бібліографічні посилання

1. **Боярова Л.** Динамічна теорія норми в сучасній термінології. // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко. – Київ : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 43–47.
2. **Гінзбург М.** Щодо правильного вживання прикметників «постійний» і «сталий» в електротехнічній термінології // Електроінформ. – 2007. – № 1. – С. 46–47.
3. **Гінзбург М. Д.** Як правильно: розподільчі мережі чи розподільні мережі? [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.msu.kharkov.ua/tc/cons/rozpodil.html> (дата звернення: 11.02.18).
4. **Кочерга О.** Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології // Сучасність – Київ, 1994. – №. 7–8. – С. 173–182.
5. **Куделько З.** Термінологічна номінація та поняття норми в мові. – [Електронний ресурс]. – URL : www.rusnauka.com/15.PNR_2007/Philologia/21921.doc.htm (дата звернення: 11.02.18).

6. **Пилинський М.** Мовна норма і стиль. – Київ : Наук. думка, 1976. – 286 с.
7. **Полюга Л.** Здобутки і втрати української термінології та термінографії за десять років Незалежності // Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 21–23.
8. **Симоненко Л.** Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. – Київ : КНЕУ, 2007. – Вип. 7. – С. 21–25.
9. **Ухвала 8-ї Міжнародної наукової конференції «Проблеми української науково-технічної термінології. СловоСвіт 2004» // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2004. – № 6. – С. 26–27.**
10. **Харчук Л. В.** До питання нормативності деяких українських електроенергетичних термінів // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. праць. – Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 45. – С. 60–63.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови (з додат. і допов.) / автор, керівник проекту та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ – «Перун», 2005. – 1728 с.
2. **ДСТУ 3429-96.** Електрична частина електростанції та електричної мережі. Терміни та визначення. – Київ, 1997. – 61 с.
3. **ДСТУ 3966-2000.** Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. – Чинний від 2001-01-01. – Київ, 2000. – 30 с.
4. **Російсько-український науково-технічний словник (30000 слів)** / В. Перхач, Б. Кінаш. – Львів, 1997. – 456 с.
5. **Російсько-українсько-англійський науково-технічний словник** / укл. Карачун В. та ін. – Київ : Техніка, 1997. –

532 с.

6. **Словник** технічної термінології (Електротехніка) / уклад Шелудько І. – Київ : ДВУ, 1928. – 248 с.
7. **Словник** української мови : в 11-ти т. / голова редколегії І. К. Білодід. – Київ: Наук. думка, 1970–1980.
8. **Тлумачний** російсько-українсько-англійський словник з енергетики. Основні терміни: понад 3500 термінів / уклад.: М. Д. Гінзбург, Н. І. Азімова, М. В. Чернець та ін.; за заг. ред. А. А. Рудніка. – Харків, 1999. – 752 с.
9. **Українсько-російсько-англо-французький** тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки / за заг. ред. Є. С. Ємельянової. – Харків : Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – 264 с.